

СЗД

1866

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

СЕМЕНОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 374:371.044.3:152.3

ОСОБИСТІСНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ШКОЛЯРА
В ДІЯЛЬНОСТІ КОМПЛЕКСНОГО ПОЗАШКІЛЬНОГО
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

А. Семенов

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Київ - 2000

НБ НПУ

імені М.П. Драгоманова

100310493

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: дійсний член Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор **МОРОЗ Олексій Григорович**, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри педагогіки та психології вищої школи

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор **МАСЛОВ Валентин Іванович**, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти, професор кафедри менеджменту освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент **ШПАК Вікторія Іванівна**, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, доцент кафедри педагогіки і методики початкового навчання.

Провідна установа: Тернопільський державний педагогічний університет імені В. Гнатюка, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м.Тернопіль.

Захист відбудеться 18 жовтня 2000 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано "15" вересня 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Національно-духовне відродження нашої держави не можливе без переосмислення теорії та практики виховання як соціально-особистісного феномена. Саме тому проблеми, пов'язані з особистісним розвитком школяра постійно перебувають у центрі педагогічних досліджень. Їх актуальність пов'язана із глибокими та швидкоплинними соціальними змінами, зокрема зміною ідеологічних орієнтирів у вихованні підростаючого покоління, посиленням дії багатьох стихійних чинників, що впливають на формування сучасних школярів. За цих умов великого значення набуває проблема пошуку людиною свого місця в суспільстві та житті в цілому – проблема особистісного самовизначення.

Узагальнення результатів вивчення філософських (А.М. Архангельський, В.І. Бакштановська, А.А. Гусейнов та ін.), психологічних (К.О. Абульханова-Славська, І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Е. Еріксон, І.С. Кон, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, П.Р. Чамата та ін.), соціологічних (П.О. Кенкманн, І.О. Мартинюк, О.О. Якуба) та педагогічних (П.П. Блонський, П.Р. Ігнатенко, Ж.-Ж. Руссо, В.О. Сухомлинський, Е. Штерн та ін.) аспектів формування особистості школяра дали підставу вважати, що особистісне самовизначення виникає в період старшого підліткового – раннього юнацького віку як основне новоутворення і тому набуває неабиякого теоретичного та чималою мірою практичного значення як педагогічна проблема. У сучасній педагогічній науці питання старшого підліткового та раннього юнацького віку залишаються одними з найбільш гострих, а проблема особистісного самовизначення - недостатньо дослідженою.

Питанням формування процесу самовизначення школяра приділяється увага в наукових працях, які містять, зокрема, підходи до формування його окремих видів: професійного (Є.І. Головаха, Ф.І. Івашенко, Т.В. Кудрявцева, М.А. Углицька, А.Б. Ценципер, В.Ю. Шегурова та ін.), громадянського (П.Р. Ігнатенко, О.В. Киричук та ін.), життєвого (В.П. Грибанов, О.М. Збарська, З.С. Карпенко, В.С. Кузьмін, І.Я. Чутко та ін.), сімейного (Р.Д. Файзулін), колективістського (А.В. Петровський, Л.І. Подшивайлова). Зазначені спроби дослідити поодинокі види самовизначення безперечно збагачують педагогічну науку знаннями про важливі сторони життєдіяльності людини, проте зведення самовизначення до акту вибору

майбутньої професії чи громадянської позиції затушовує всю різноманітність потреб школяра та не дає можливості розглянути самовизначення як системне утворення, що виступає засобом та результатом виховання, соціалізації особистості. Звідси вихід на більш широке інтегроване поняття - *особистісне самовизначення*.

За умов невизначеності суспільних та державних інститутів виховання стосовно комплексного впливу на дітей і підлітків актуальним є звернення до проблеми оновленої діяльності позашкільного закладу, яка в контексті питання особистісного самовизначення розглядається нами як альтернативний освітній простір, до пошуку якого, на думку багатьох дослідників (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Божович, М.Р. Гінзбург та ін.), обов'язково вдається суб'єкт самовизначення.

Різноманітним аспектам діяльності позашкільних закладів присвячено незначну кількість педагогічних досліджень. Зокрема, вітчизняні вчені досліджували: потенціал позашкільного закладу в естетичному (Л.К. Білий, А.І. Шахова), економічному (Б.Ю. Чистяков) вихованні особистості; діяльність позашкільного закладу як фактор соціалізації гуртківців-старшокласників (Н.В. Заверико), формування в гуртківців активної життєвої позиції (Н.Д. Пономарчук, І.Н. Рябченко), підготовки до сімейного життя (Р.Д. Файзулін); професійне самовизначення вихованців позашкільних закладів (Г.А. Гасанова, А.С. Меджидова).

Розглядаючи існуючі підходи до діяльності позашкільних закладів у працях І.М. Мельникової, Г.П. Пустовойта, О.В. Сухомлинської, Т.І. Суценко, Л.І. Ковбасенко, Л.М. Павлової та інших, ми виявили, що сучасні позашкільні заклади поступово стають широкодоступними, багатофункціональними центрами творчості дітей, набувають ознак складної, багаторівневої педагогічної системи. Саме тому в педагогічній науці сформувався як науковий, так і практичний запит на комплексне дослідження змісту, форм і методів їх діяльності, особливостей та можливостей впливу на виховання дітей і молоді у сфері дозвілля. Разом з тим, ми з'ясували, що поза увагою дослідників залишилася проблема формування процесу особистісного самовизначення вихованців позашкільних закладів. Це зумовило вибір нами теми дисертаційного дослідження – **“Особистісне самовизначення школяра в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу”**.

Тема дисертації входить до плану науково-дослідницької роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова як складова колективної теми кафедри теорії та історії

педагогіки і скоординована в АПН України (протокол № 6 від 18 жовтня 1999 р.).

Об'єкт дослідження – діяльність комплексного позашкільного навчально-виховного закладу.

Предмет дослідження – процес формування особистісного самовизначення школяра в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу.

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити систему педагогічного забезпечення процесу особистісного самовизначення школярів – вихованців комплексних позашкільних навчально-виховних закладів.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на тому, що оптимізація процесу особистісного самовизначення школяра можлива на основі впровадження педагогічної моделі особистісного самовизначення шляхом удосконалення змістового, процесуального й управлінського компонентів діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу.

Відповідно до мети, об'єкта, предмета, гіпотези, завдання дослідження ми визначили так:

- вивчити стан дослідження проблеми особистісного самовизначення школяра в педагогічній теорії та практиці;

- виявити основні компоненти та індикаторні показники досліджуваного процесу й на цій основі обґрунтувати педагогічну модель особистісного самовизначення;

- експериментально виявити та теоретично обґрунтувати основні типи особистісного самовизначення;

- апробувати систему педагогічного забезпечення та науково-практичні рекомендації з питань формування процесу особистісного самовизначення школяра в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є концепції: єдності свідомості і діяльності та взаємозв'язку теорії і практики (Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов), положення психологічної, соціологічної та педагогічної теорій феномена самовизначення (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Божович, М.Р. Гінзбург, І.О. Мартинюк, В.Ф. Сафін, В.О. Сухомлинський, С.Л. Рубінштейн та ін.), професійної підготовки педагога (О.О. Абдулліна, В.І. Бондар, О.Г. Мороз), позашкільної педагогіки (І.М. Мельникова, Т.І. Сущенко).

Усього дослідницько-експериментальною роботою було охоплено 364 вихованці, 112 керівників гуртків та секцій, 20 директорів комплексних позашкільних навчально-виховних закладів. В експерименті брали участь школярі та педагоги позашкільних закладів обласних центрів – Києва, Луцька, Харкова та міст і селищ обласного підпорядкування – смт. Зачепилівки (Харківська обл.), м. Рожище (Волинська обл.), м. Фастова (Київська обл.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає:

- в уточненні понять “особистісне самовизначення”, “аксіологічна спрямованість особистості”, “проективна спрямованість особистості”, “комплексний позашкільний навчально-виховний заклад”, “структура позашкільного закладу”, “управління позашкільним закладом” та обґрунтуванні змісту і структури педагогічної моделі процесу особистісного самовизначення школяра;

- у розробці комплексної методики виявлення рівнів (високий, середній, низький) особистісного самовизначення та його типу, що ґрунтується на зіставленні рівнів сформованості особистої активності суб'єкта самовизначення, його аксіологічної та проективної спрямованості;

- у розробці типології особистісного самовизначення школяра;

- у визначенні шляхів оптимізації процесу особистісного самовизначення в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу – вдосконаленні змісту, форм та методів роботи, застосуванні спеціальних педагогічних технік, побудові особистісно зорієнтованої системно-цільової моделі управління позашкільним закладом.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що у теорії виховання розширено уявлення про феномен особистісного самовизначення, побудовано його теоретичну модель; обґрунтовано актуальність комплексного дослідження проблеми формування особистісного самовизначення школяра, детерміновано зміст та структуру цього явища, визначено ефективні шляхи його формування в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу; уточнено поняття “процес особистісного самовизначення”, “аксіологічна спрямованість”, “проективна спрямованість”, “комплексний позашкільний навчально-виховний заклад”.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використовувати розроблені в процесі дослідження методичні рекомендації щодо формування особистісного самовизначення школяра в роботі позашкільних закладів. Зокрема:

- виявлено окремі закономірності побудови змісту навчальних програм творчих об'єднань школярів за інтересами, що сприяють піднесенню ефективності формування особистісного самовизначення;

- зроблено узагальнення та висновки щодо оптимізації структури художніх відділів комплексних позашкільних закладів;

- на основі одержаних результатів розроблено навчально-методичний посібник для позашкільних педагогів про ігрову діяльність зі школярами;

- обґрунтовано основні вимоги до роботи педагогічної та методичної рад позашкільних закладів;

- результати роботи впроваджено в практику діяльності комплексних позашкільних навчально-виховних закладів Волинської області: Луцького міського палацу учнівської молоді (довідка № 41 від 30.05.2000 р.), Рожищенського районного будинку дитячої творчості (довідка № 19 від 05.06.2000 р.).

Особистий внесок здобувача полягає: у розробці педагогічної моделі особистісного самовизначення школяра та його типології; у публікаціях статей з поточними результатами проведеного дослідження; в уточненні понятійного апарату; в розробці методики діагностики рівня та типу особистісного самовизначення школяра. У навчальному посібнику "Ігри та розваги у навчально-виховному процесі з учнями", опублікованому зі співавторами, здобувачеві належить авторство таких розділів: "Вступ", "Інтелектуальні ігри", "Літературні ігри", "Творчі ігри-конкурси", "Малорухливі ігри", "Музичні ігри", "Ігри-жарти" та "Сенсорні ігри", що складає близько 60 % обсягу видання.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується: репрезентативністю вибірки; використанням взаємодоповнювальних методик, адекватних об'єктові, предмету та завданням дослідження; застосуванням комплексної методики теоретико-експериментальної роботи; науковою обґрунтованістю вихідних позицій дослідження; результатами експериментальної перевірки розроблених положень і рекомендацій; поєднанням кількісних та якісних показників у процесі аналізу одержаних емпіричних даних.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалися на інформаційному та практичному рівнях: через публікацію у фахових виданнях наукових матеріалів, які містили проміжні результати та поточні висновки дослідження, розробку навчального посібника для працівників позашкільних закладів та студентів педагогічних факультетів; через використання матеріалів і дослідницьких результатів, одержаних у процесі

наукового пошуку, під час підготовки доповідей, виступів, лекцій на науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, нарадах-семінарах директорів, методистів позашкільних закладів, курсах підвищення кваліфікації працівників позашкільних закладів, заступників директорів загальноосвітніх шкіл з виховної роботи у Волинському обласному навчально-методичному інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів; результати дослідження використовувалися під час проведення лабораторних і практичних занять зі студентами педагогічних факультетів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та Волинського державного університету імені Лесі Українки. Результати дослідження доповідалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів” (м. Полтава, 2-4 березня 2000 р.).

За результатами дослідження опубліковано 5 наукових праць, серед яких 3 статті у фахових наукових виданнях, навчальний посібник, тези наукової конференції.

Структура дисертації зумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (216 найменувань), шести додатків. У роботі наведено 13 таблиць, 11 рисунків, які займають 19,5 сторінки. Повний обсяг дисертації становить 219 сторінок, з них обсяг додатків і списку використаних джерел – 45 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, висвітлюється стан розроблення наукової проблеми, її актуальність, визначаються об’єкт, предмет, мета і завдання дослідження; розкривається наукова новизна роботи, її практичне значення; наводяться дані щодо апробації та впровадження отриманих результатів.

У першому розділі – “Особистісне самовизначення школяра як педагогічна проблема” – досліджується особистісне самовизначення шляхом аналізу та зіставлення наукових поглядів на цю проблему, пошуку та обґрунтування її педагогічної моделі; здійснюється аналіз сучасного стану особистісного самовизначення вихованців комплексних позашкільних навчально-виховних закладів.

У процесі розгляду теоретичних основ досліджуваної проблеми підкреслюється, що феномен особистісного самовизначення цікавить учених багатьох наукових галузей. Зокрема, в результаті зіставлення

філософського, психологічного, соціологічного та власне педагогічного поглядів на досліджувану проблему відзначається, що найбільш досконало її розроблено у психології. Щодо педагогічної сутності – виявлено, що самовизначення можна трактувати як: *процес* становлення особистості, результатом якого є вихід на цінності-цілі, напрями та способи активності, адекватні індивідуальним здібностям, та здатність через цілепокладання самостійно і самобутньо реалізувати своє призначення; проміжну інструментальну *ціль* (після здійснення відповідного вибору самовизначення як ціль видозмінюється або припиняє своє існування); *засіб* виховання особистості, оскільки, здійснюючи важливі життєві вибори, особистість мимовільно формує внутрішню позицію ставлень, відношень тощо. В останньому значенні самовизначення виступає також фактором самообмеження особистості, що важливо враховувати в процесі виховання школярів. Особистісне самовизначення виступає не лише як процес, але й як результат, що виражається в усвідомленні людиною сенсу власного життя, готовності адекватно сприймати свої прагнення, потенції, вимоги соціуму. Самовизначення виступає також як проблема залежності (незалежності) від зовнішніх та внутрішніх умов, а на рівні особистості – як проблема свободи. Активний прояв досліджуваного явища зафіксовано у пізньому підлітковому - ранньому юнацькому віці. Причому процес особистісного самовизначення часто не завершується в цей період.

В основі феномену самовизначення – цінності, з якими особистість себе ідентифікує та які “опановує” (інтеріоризує). Важливими компонентами та індикаторними показниками особистісного самовизначення є також його спрямованість у майбутнє та активна позиція суб’єкта, що самовизначається. Отже, особистісне самовизначення являє собою процес і результат свідомого опанування соціально активним суб’єктом життєвих цінностей та смислів, спрямований на проектування свого майбутнього.

Таким чином, у роботі стверджується, що найбільш стійкими характеристиками особистісного самовизначення є такі його компоненти: активність, аксіологічна та проєктивна спрямованість суб’єкта самовизначення. Саме вони складають основу педагогічної моделі досліджуваного явища. Виявлено, що саме ці компоненти є найбільш стійкими, основними характеристиками та індикаторними показниками феномену самовизначення. Виявлено, що серед названих компонентів найбільш визначальним є аксіологічна спрямованість: одержані експериментальним шляхом дані свідчать, що від рівня

сформованості ціннісно-сислової сфери особистості залежать її активність, проєктивна спрямованість та ефективність особистісного самовизначення в цілому. Механізми та причини цих кореляцій нами не досліджуються.

Шляхом зіставлення рівнів сформованості кожного з компонентів особистісного самовизначення пропонується спосіб визначення його типу та рівня сформованості. В основі цього способу, що являє собою розвиток гіпотези про типи особистісного самовизначення М.Р. Гінзбурга, лежить побудова математичної комбінації рівнів основних компонентів особистісного самовизначення. У таблиці 1 представлено вісім основних типів особистісного самовизначення.

Таблиця 1

Основні типи особистісного самовизначення

Активність	Аксіологічна спрямованість	Проєктивна спрямованість	Назва типу
+	+	+	Гармонійний
+	+	-	Безперспективний
+	-	+	Бездуховний
-	+	+	Пасивний
-	-	+	Вимушений
-	+	-	Невтілений
+	-	-	Гедоністичний
-	-	-	Негативний

У дослідженні сформованість компонентів особистісного самовизначення диференціюється за трьома рівнями. Завдяки цьому, замість восьми основних, обґрунтовується існування 27 типів особистісного самовизначення. Щодо кожного з них подається психолого-педагогічна характеристика суб'єкта особистісного самовизначення. 67 % типів описано на основі одержаних у процесі експериментальної роботи емпіричних даних. Характеристики інших – визначено гіпотетично.

У процесі самовизначення характерним є активний пошук суб'єктом специфічного простору для реалізації своїх пізнавальних інтересів, особистих потреб, а також для експериментування з ролями. Саме таким простором є діяльність комплексного позашкільного навчально-виховного закладу. В зв'язку з цим, у роботі досліджується історичний аспект виникнення та розвитку позашкільної освіти дітей, виявляються основні характеристики сучасного етапу її розвитку: широкодоступність, багатofункціональність, комплексність тощо. Відзначається, що сучасний

позашкільний заклад являє собою складну багаторівневу педагогічну систему, а позашкільна освіта - процес і результат вільно обраного дитиною засвоєння знань, способів діяльності, ціннісних орієнтацій, спрямований на задоволення потреб особистості, її бажань, нахилів, здібностей і в кінцевому підсумку на самореалізацію й особистісне самовизначення.

Обґрунтовується методологія дослідження стану сформованості особистісного самовизначення школярів – вихованців комплексних позашкільних навчально-виховних закладів. На основі розроблених критеріїв подається характеристика рівнів сформованості його компонентів. В основі методології – комбінована методика виявлення рівнів та типів особистісного самовизначення на підставі діагностики рівнів активності, аксіологічної та проєктивної спрямованості як основних компонентів педагогічної моделі особистісного самовизначення. Цю методику застосовано щодо 364 вихованців комплексних позашкільних навчально-виховних закладів різних регіонів України. Виявлено, що в багатьох школярів недостатньо сформованими є аксіологічна та проєктивна спрямованість. Найбільше (38,5 %) школярів належать до гедоністичного типу особистісного самовизначення високого рівня, що характеризується середнім рівнем сформованості аксіологічної та проєктивної спрямованості при високому рівні активності. Абсолютні показники сформованості особистісного самовизначення школярів сільської місцевості виявилися меншими щодо відповідних показників міських школярів. Відповідно до одержаних даних зроблено висновок про необхідність педагогічного втручання в процес особистісного самовизначення вихованців комплексних позашкільних навчально-виховних закладів.

У другому розділі – **“Шляхи оптимізації процесу особистісного самовизначення школяра в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу”** - обґрунтовуються підходи до приведення системних компонентів особистісного самовизначення у стан найкращої (оптимальної) сформованості. Як шляхи оптимізації розглядаються змістовий, процесуальний та управлінський аспекти діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу.

Здійснено аналіз змісту програм гуртків досліджуваних позашкільних закладів на предмет їх відповідності завданням формування особистісного самовизначення гуртківців. Обґрунтовано вимоги до програм гуртків, до яких, зокрема, належать: актуальність, прогностичність, раціональність, реалістичність, цілісність, контрольованість, збалансованість. Виявлено, що в процесі формування

особистісного самовизначення школяра більш ефективним є укладання навчальних програм гуртків за концентричною або змішаною з елементами спіральної структури.

Зміст індивідуальної педагогічно-корекційної роботи зі школярами визначається відповідно до виявленого типу особистісного самовизначення. Одним зі шляхів формування особистісного самовизначення виступає реалізована в ході експериментальної роботи модель варіативного підходу до формування професійного самовизначення вихованця гуртка. В її основі – поетапне формування професійного самовизначення – від формування первинного співвіднесення себе з професією (базовий етап), створення в школяра свого бачення світу професій (практичний етап) до формування стійкого професійного інтересу та здійснення професійного вибору (визначальний етап). Умовою реалізації запропонованого підходу є послідовне відображення етапів професійного самовизначення у програмному забезпеченні творчих об'єднань дітей за інтересами.

На основі досліджень Д.А. Леонтьєва, Р.Ф. Пасічник розроблено ієрархічну структуру цінностей, пріоритетних у процесі формування особистісного самовизначення школяра. Зокрема, до пріоритетних термінальних цінностей віднесено такі, як пошук істини та сенсу життя, любов, здоров'я, цікава робота, щасливе сімейне життя, до інструментальних – освіченість, діловитість, вихованість, чесність, чуйність. Запропоновано шляхи організації життєдіяльності школярів у позашкільному закладі, спрямованої на формування в них ціннісно-сислової сфери. Серед них: виділення цінностей зі змісту предмета творчої діяльності; розширення діапазону соціально та суб'єктивно цінної творчої діяльності; надання творчому процесові яскравої активної, гуманістичної спрямованості, що виявляється у засвоєнні моральних цінностей як найвищих цінностей життя та культури народу; встановлення та розвиток еталонних етичних стосунків у системах “педагог – вихованець”, “педагог – група” та “вихованець – вихованець – група”; організація та стимулювання продуктивної колективної творчої діяльності та спілкування школярів, спрямованих на розвиток ціннісної сфери особистості, тощо.

Відзначається, що зміст діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу виявляється також через його структуру. Розбудова структурних компонентів комплексного позашкільного закладу, діяльність якого спрямовано на формування особистісного самовизначення, повинна відбуватися відповідно до діагностики

інтересів дітей. Розроблено типову структуру художнього відділу комплексного позашкільного навчально-виховного закладу, в яку закладено ідею про те, що індивідуальні заняття з певного виду мистецтва повинні обов'язково переходити у колективні форми занять творчістю. Запропоновано номенклатуру колективних творчих об'єднань художнього відділу.

Провідною формою організації діяльності позашкільної установи, завершеною в часі та довершеною зі змістово-логічного погляду ланкою (етапом, клітиною) позашкільного педагогічного процесу, є гурток. У дисертації розроблено загальні та спеціальні (стосовно завдань формування особистісного самовизначення) вимоги, яким повинно відповідати сучасне заняття гуртка. Розглядаються групові, індивідуальні та організаційно-масові форми роботи гуртка.

На основі визначення особливостей навчально-виховних завдань та місця у загальній системі занять розроблено типологію занять гуртка. Подано їх структуру та основні характерологічні особливості. В основу кожного заняття гуртка було покладено стратегічну ціль: шляхом добору та комбінації педагогічних методів, прийомів забезпечити формування ціннісно-сислової сфери школяра, стимулювати його активність, вивести вихованців на рівень усвідомлення перспективи свого життя, його стратегічних цінностей-цілей.

Розроблено методикку пізнавально-розважальних програм як форми масової роботи з гуртківцями, спрямованої на формування їх аксіологічної спрямованості.

З метою формування особистісного самовизначення школярів використано комплекс методів, до яких належать: приклад, дискусія, бесіда, гра, вправлення, метод створення ситуацій морального вибору, група методів стимулювання (заохочення, покарання та суб'єктивно-прагматичний), а також ряд спеціальних технік (самоконструювання, техніка "двійника" та відсторонення). Відзначається, що усі методи й техніки повинні використовуватись лише індивідуалізовано, відповідно до даних попередньої діагностики, спираючись на знання про тип та рівень сформованості особистісного самовизначення кожного вихованця.

Процес управління комплексним позашкільним навчально-виховним закладом, діяльність якого спрямовано на формування особистісного самовизначення школяра, розглядається з двох позицій – об'єктивної (рада позашкільного закладу, педагогічна, методична ради) та суб'єктивної (директор, заступник директора, методист, керівник гуртка, вихованець). Кожну позицію репрезентують певні управлінські рівні:

стратегічний, тактичний, технологічний, оперативний та рівень самоуправління. В процесі експериментальної роботи розроблено та впроваджено рекомендації щодо функціонування таких компонентів моделі організаційної структури системно-цільового управління позашкільним закладом як: загальні збори позашкільного закладу, рада позашкільного закладу, педагогічна рада, методична рада (об'єктивна позиція) та директора, заступника директора, завідувача відділу, методиста, керівника гуртка (суб'єктивна позиція).

Розроблено та впроваджено етапи управління процесом формування особистісного самовизначення школяра за рівнями управління (об'єктивна позиція). Обґрунтовано зміст поняття готовності керівника гуртка до педагогічної діяльності, зокрема, такі його компоненти як мотиваційний, змістово-процесуальний та когнітивний.

На завершальному етапі експериментальної роботи здійснено аналіз та інтерпретацію одержаних результатів за кожним із параметрів особистісного самовизначення. Зокрема, узагальнено кількісні дані та на цій основі побудовано розподіл згрупованих частот коефіцієнтів сформованості параметрів та процесу особистісного самовизначення в цілому. Одержаний розподіл подано графічно. Виявлено головні тенденції в одержаних даних, характер їх розсіяності та мінливості (дисперсійний аналіз). Характер відмінностей цих розсіяностей визначено за допомогою критерію Фішера. Таким чином встановлено, що у школярів експериментальних груп особистісне самовизначення сформовано на вищому рівні порівняно зі школярами контрольних груп (див. рис.1).

Використаний з метою виявлення ефективності застосованих методик формування особистісного самовизначення школяра Q-критерій Розенбаума підтвердив, що розроблена у дослідженні експериментальна методика є більш ефективною, ніж ті, що використовуються традиційно.

Отримані в результаті дослідницько-експериментальної роботи дані з розробки та теоретичного обґрунтування системи педагогічного забезпечення процесу формування особистісного самовизначення школярів – вихованців комплексних позашкільних навчально-виховних закладів підтвердили висунуту нами гіпотезу. Це дозволило зробити такі загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснене теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми формування особистісного самовизначення школярів, що виявляється у розробці педагогічної моделі досліджуваного процесу, визначенні його основних системоутворюючих компонентів та

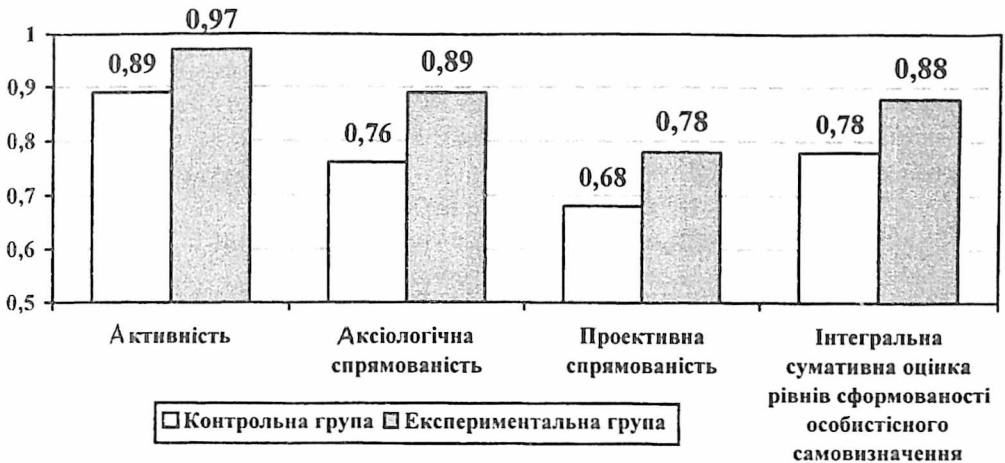

Рис. 1. Розподіл середніх значень сформованості компонентів та процесу особистісного самовизначення школярів у цілому

впровадженні науково-практичних рекомендацій щодо його формування у діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу.

1. Особистісне самовизначення можна трактувати як: *процес* становлення особистості, результатом якого є вихід на цінності-цілі, напрями та способи активності, адекватні індивідуальним здібностям, та здатність через цілепокладання самостійно і самобутньо реалізувати своє призначення; проміжну особисту *ціль*; *засіб* формування особистості. Воно виникає та формується в період старшого підліткового – раннього юнацького віку та в цих межах часто не завершується.

2. Основними компонентами педагогічної моделі досліджуваного явища є активність суб'єкта самовизначення, його аксіологічна та проективна спрямованість. Найбільш важливим у процесі особистісного самовизначення є аксіологічна спрямованість особистості, що проявляється в інтеріоризації цінностей та осмисленості життя. Отже, особистісне самовизначення являє собою процес і результат свідомого опанування соціально активним суб'єктом життєвих цінностей та смислів, спрямований на проектування свого майбутнього.

3. Відповідно до запропонованої моделі обґрунтовано існування 27 типів особистісного самовизначення. Таким чином, здійснено розробку типології особистісного самовизначення.

4. Дослідження сучасного стану особистісного самовизначення вихованців позашкільних закладів виявило незадовільний рівень сформованості таких компонентів особистісного самовизначення, як аксіологічна та проєктивна спрямованість. Шляхами оптимізації процесу особистісного самовизначення школярів є: вдосконалення змістового та процесуального компонентів позашкільної діяльності, а також запровадження системно-цільового управління діяльністю комплексного позашкільного навчально-виховного закладу.

5. Зміст індивідуальної педагогічно-корекційної роботи зі школярами, спрямованої на піднесення рівня особистісного самовизначення, необхідно здійснювати відповідно до знань про його тип. Умовою формування особистісного самовизначення в діяльності творчого об'єднання школярів за інтересами є приведення у відповідності до запропонованих та обґрунтованих у дослідженні вимог змісту та структурної побудови навчальних програм. Оптимальними є концентрична або змішана структура навчальної програми гуртка.

6. Потребує оновлення комплекс форм та методів діяльності сучасного позашкільного закладу. В основі кожного заняття гуртка має бути покладено стратегічну ціль: шляхом добору та комбінації педагогічних методів, прийомів забезпечити формування ціннісно-сислової сфери школяра, стимулювати його активність, вивести вихованців на рівень усвідомлення перспективи свого життя, його стратегічних цінностей-цілей. Це можливо завдяки реалізації запропонованих у дослідженні комплексу форм та методів. Усі методи та прийоми роботи зі школярами, спрямовані на формування особистісного самовизначення, повинні бути максимально індивідуалізовані.

7. Ефективним виявилось впровадження системно-цільової моделі управління позашкільним закладом. Управління ним як педагогічною системою, де стратегічною ціллю є процес формування особистісного самовизначення вихованців, повинен здійснюватись поетапно на всіх управлінських рівнях: стратегічному (рада закладу), тактичному (педагогічна рада), технологічному (методична рада) та оперативному (безпосереднє керівництво діяльністю школярів на заняттях гуртка). Визначальну роль в ефективності управлінської діяльності відіграють знання педагогів про особливості формування особистісного самовизначення, вміння добрати і використати відповідні методи та прийоми практичної роботи, тобто їх професійна готовність до формування особистісного самовизначення школярів.

8. Процес формування особистісного самовизначення міських та сільських школярів має певні відмінності. Зокрема, загальний рівень особистісного самовизначення сільських школярів у цілому нижчий від їх ровесників з міста. Разом з тим, виявлено, що на особистісне самовизначення істотно не впливають такі фактори, як стать суб'єкта, регіон проживання в Україні. Не виявлено кореляцій між рівнем особистісного самовизначення школярів та їх фінансовим благополуччям. Істотно не відрізняється стан особистісного самовизначення школярів з повних та неповних сімей.

Поряд з цим виявлено низку наукових проблем, які ще потребують розв'язання. Серед них: вплив факторів сімейного виховання на формування особистісного самовизначення; самоуправління процесом формування особистісного самовизначення; особливості формування особистісного самовизначення в умовах тимчасових позашкільних закладів закритого типу (таборах відпочинку, оздоровчих таборах) тощо.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Семенов О.С. Соціально-педагогічні аспекти діяльності сучасного позашкільного навчально-виховного закладу //Педагог. пошук. – 1998. – № 2-3. – С.46-48.

2. Грицюк Л.К., Завацька Л.А., Семенов О.С. Ігри та розваги у навчально-виховному процесі з учнями: Навчальний посібник. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 148 с. (60 %)

3. Семенов О.С. Особистісне самовизначення школяра як педагогічна проблема //Соціалізація особистості: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 1999. – С.41-50.

4. Семенов О.С. Системно-цільове управління комплексним позашкільним навчально-виховним закладом //Соціалізація особистості: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. – С.83-92.

5. Семенов О.С. Підготовка керівника гуртка до формування процесу особистісного самовизначення школяра //Тези Всеукр. наук.-практ. конф. “Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів”. – Полтава: Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. – 2000. – С.23-24.

Семенов О.С. Особистісне самовизначення школяра в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2000.

Дисертацію присвячено проблемі формування особистісного самовизначення школяра в умовах діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу. За допомогою аналізу існуючих підходів до цієї проблеми в роботі пропонується новий погляд на педагогічну сутність процесу особистісного самовизначення шляхом обґрунтування його педагогічної моделі. Встановлено, що основними компонентами особистісного самовизначення школяра є його активність, аксіологічна та проєктивна спрямованість. Оцінка якісного стану особистісного самовизначення можлива через виявлення його типу та рівня сформованості. В дослідженні обґрунтовуються шляхи оптимізації процесу особистісного самовизначення: удосконалення змістового, процесуального та управлінського аспектів діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу.

Ключові слова: особистісне самовизначення, аксіологічна спрямованість, активність, проєктивна спрямованість, комплексний позашкільний навчально-виховний заклад.

Семёнов А.С. Личностное самоопределение школьника в деятельности комплексного внешкольного учебно-воспитательного учреждения. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2000.

Диссертация посвящена проблеме формирования личностного самоопределения школьника в условиях деятельности комплексного внешкольного учебно-воспитательного учреждения.

На основе анализа существующих научных подходов к определению понятия «личностное самоопределение» (М.Р. Гинзбург, Э. Эриксон, В.Ф. Сафин, В.О. Сухомлинский и др.) в исследовании предлагается новый взгляд на его педагогическую сущность. В частности, личностное самоопределение определяется автором как процесс и результат сознательного освоения социально активным субъектом жизненных ценностей и смыслов, направленный на проектирование своего будущего. Установлено, что личностное самоопределение также

выступает в качестве цели и средства воспитания. Исходя из данных, полученных в результате сопоставления философского, психологического, социологического и собственно педагогического подходов к проблеме личностного самоопределения, обосновывается педагогическая модель исследуемого процесса. Её основными структурными компонентами являются: активность, аксиологическая и проективная направленности субъекта самоопределения.

На основе сопоставления уровней сформированности компонентов исследуемого явления диссертант предлагает методику определения типа личностного самоопределения. Обосновано существование 27 типов. Описаны характерные психолого-педагогические особенности самоопределения личности по каждому из типов, а также определены соответствующие им направления педагогической коррекции.

Особое внимание в работе уделяется анализу деятельности комплексного внешкольного учреждения, которое рассматривается как специфическое пространство самоопределения его воспитанников. Историко-педагогический анализ возникновения и становления внешкольных учреждений Украины позволил определить основные современные тенденции их работы: широкодоступность, многофункциональность, приобретение признаков сложной, многоуровневой педагогической системы. Осуществлен анализ содержания работы творческих объединений школьников по интересам. Установлено, что в процессе формирования личностного самоопределения школьника лучше использовать концентрическую или смешанную структуры учебной программы кружка. В содержании учебной программы должны быть отображены основные этапы профессионального самоопределения школьника. Экспериментальным путём определен комплекс форм и методов работы внешкольного учреждения, наиболее способствующий оптимизации формирования личностного самоопределения школьников. Указывается, что содержание индивидуальной педагогической коррекционной работы со школьниками необходимо формулировать в соответствии со знаниями о типе личностного самоопределения. При этом в качестве основной формы работы внешкольного учреждения рассматривается кружок.

Предложена модель системно-целевого управления деятельностью внешкольного учреждения. Управление внешкольным учреждением автор рассматривает как управление педагогической системой, где стратегической целью выступает идея формирования личностного самоопределения воспитанников. Этот процесс требует поэтапного

воплощения на всех управленческих уровнях: стратегическом (совет учреждения), тактическом (педагогический совет), технологическом (методический совет), а также оперативном (непосредственное руководство деятельностью школьников на занятиях кружка).

Определена оптимальная структура содержания работы художественного отдела комплексного внешкольного учебно-воспитательного учреждения. В частности, обосновывается концепция обязательного введения кружковцев в коллективную творческую деятельность путём участия в художественных коллективах, выставках, соревнованиях и пр. В диссертации формулируются практические предложения и рекомендации, направленные на совершенствование работы педагогического, методического советов внешкольного учреждения. Определено содержание готовности педагога к организации работы творческого объединения детей по интересам.

Ключевые слова: личностное самоопределение, активность, аксиологическая направленность, проективная направленность, комплексное внешкольное учебно-воспитательное учреждение.

Semenov O.S. Personality self-identification of a pupil in the activity of a complex extramural educational institution. – Manuscript.

Dissertation towards the scientific degree of Candidate of Pedagogical Science, speciality 13.00.07 – theory and methods of education. – National Drahomanov Pedagogical University, Kyiv, 2000.

The dissertation is devoted to the problem of forming personality self-identification of a pupil in the conditions of a complex extramural educational institution. The author analyses existing approaches to this issue and offers a novel view on the pedagogical essence of personality self-identification by way of arguing for pedagogical model. It is being ascertained in the work that the main components of personality self-identification of a pupil are his or her activity, system of accepted values, and vision of his or her own future. Qualitative assessment of personality self-identification can be done by way of determining its type and the extent to which it is formed. The author argues for the following ways to optimise the process of personality self-identification: improving the content, forms, methods, and direction of the activity of a complex extramural educational institution.

Key words: personality self-identification, system of accepted values, activity, vision of one's own future, complex extramural educational institution.